

TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA NOMODDIY AKTIVLARNI HISOBGA OLISH VA BAHOLASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Muxtarova Nurjahon Otabek qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti o'qituvchisi

(ilhomovanurjahon7@gmail.com)

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston to'qimachilik sanoati korxonalarida nomoddiy aktivlarni buxgalteriya hisobiga olish va baholashning nazariy-uslubiy hamda amaliy muammolari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda 7-son "Nomoddiy aktivlar" BHMS (2024-yil tahriri) va IAS 38 xalqaro standarti o'rtasidagi tafovutlar qiyosiy jadval asosida ko'rsatib berilgan, tarmoqning 2017–2026-yillardagi institutsional evolyutsiyasi (paxta-to'qimachilik klasterlari, yagona "UzTextile" brendi, Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi) nomoddiy aktivlar hisobi nuqtayi nazaridan baholangan, real statistik ko'rsatkichlar asosida muammoning miqyosi asoslangan va sohaga moslashtirilgan konkret takomillashtirish mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: nomoddiy aktivlar, to'qimachilik sanoati, 7-son BHMS, IAS 38, paxta-to'qimachilik klasteri, tovar belgisi, intellektual mulk, amortizatsiya, bazaviy hisoblash miqdori, moliyaviy hisobot.

O'zbekiston to'qimachilik sanoati mamlakat iqtisodiy siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, tarmoq milliy iqtisodiyotning 3 foizini va sanoatning 14 foizini tashkil etadi; so'nggi besh yil ichida 3,5 milliard dollarlik 396 ta yirik korxona ishga tushirilib, umumiy ishlab chiqarish 10 milliard dollarga yetkazilgan, sohada band xodimlar soni 500 mingdan oshib, bu sanoatdagi bandlikning 20 foizini tashkil qiladi. 2025-yil yakuniga ko'ra,

to'qimachilik sanoatida ishlab chiqarish hajmi 134 trillion so'mga, xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilishi 2,1 milliard dollarga, eksport esa 2,5 milliard dollarga yetgan, tarmoqda band aholi soni 623 ming nafarni tashkil etgan. 2026-yilga ishlab chiqarishni 147 trillion so'mgacha, eksportni 3,3 milliard dollargacha, bandlikni esa 650 ming nafargacha oshirish rejalashtirilgan. 2026-yil 1-fevral holatiga respublikada 3,7 mingta to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish korxonasi faoliyat yuritmoqda.

Tarmoqning institutsional asosini 2017-yil 14-dekabrda PF-5285-son Prezident farmoni bilan boshlangan paxta-to'qimachilik klasterlari tizimi tashkil etadi; xuddi shu farmon asosida barcha to'qimachilik korxonalari mahsulotini yagona "UzTextile" brendi ostida xalqaro bozorlarga olib chiqish yo'nalishi belgilangan. 2025-yil avgustda esa alohida Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi tashkil etilib, 2026-yil yanvaridan boshlab 8 ta davlatda uning vakolatxonalari orqali 500 ta yirik eksportchi korxona mahsulotlari namoyish etilishi rejalashtirilgan. Shu bilan birga, 2025-yil avgustda davlat rahbari har bir viloyatda 10–15 tadan tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxona mavjudligini, ammo ularning xalqaro brendlar bilan hamkorligi hali yetarli yo'lga qo'yilmaganini tanqid qilgan. Bu holat aynan brend va boshqa nomoddiy aktivlarni shakllantirish, baholash va moliyaviy hisobotda aks ettirish masalasining amaliy dolzarbligini yorqin tasdiqlaydi: davlat siyosati brend yaratishga undayotgan bir paytda, buxgalteriya amaliyoti bu jarayonni hisobga olishga tayyor emas.

Shunday sharoitda to'qimachilik korxonalarining nomoddiy resurslari — jamoaviy va individual tovar belgilari, texnologik litsenziyalar, dizayn-ishlanmalar, dasturiy mahsulotlar, sifat sertifikatlari — ularning bozor qiymatini shakllantiruvchi tobora muhim omilga aylanmoqda, biroq amaldagi hisob amaliyoti bu jarayonlarni to'liq aks ettirmayapti.

Nomoddiy aktivlar hisobi muammosi O'zbekiston iqtisodiyot fanida bir necha bosqichda rivojlangan. Dastlabki bosqichda N.K. Rizayev (2004) nomoddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilini takomillashtirish masalalarini ko'targan bo'lsa, 2019-yilda xuddi shu muallif “Intellectual mulk obyektlari hisobi va tahlilini tashkil etish metodologiyasi” mavzusidagi doktorlik (DSc) dissertatsiyasida mavzuni intellektual kapital darajasiga olib chiqdi — bu O'zbekiston fanida nomoddiy aktivlar tushunchasidan intellektual kapital tushunchasiga o'tishning boshlanishi bo'ldi. I.I. Ismanov (2009) uzoq muddatli aktivlar, jumladan nomoddiy aktivlar hisobi va audit metodologiyasini umumiy korxona darajasida takomillashtirishga bag'ishlangan tadqiqot olib borgan.

So'nggi to'lqin tadqiqotlar aniqroq tarmoq va uslubiy yo'nalishlarga qaratilgan: A. Xudoykulov (2023) “Nomoddiy aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish” mavzusida PhD dissertatsiyasini himoya qildi; S. Qodirov (2024) nomoddiy aktivlar hisobi va tahlili uslubiyotini takomillashtirishga oid tadqiqot yuritdi; I.K. Ochilov, N.K. Rizayev va M. Kalonov (2024) qishloq xo'jaligi sohasidagi intellektual mulk obyektlari hisobi va auditini takomillashtirishga bag'ishlangan ishlanma taqdim etishdi — bu tarmoq-spetsifik yondashuvning fanda shakllanayotganidan dalolat beradi, biroq to'qimachilik sohasi bo'yicha shunga o'xshash maxsus tadqiqot hozircha topilmadi. Eng dolzarb ish — U. Rozmatova (2025) tomonidan “Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil” jurnalida chop etilgan maqola bo'lib, unda 7-son BHMSni IAS 38 talablariga muvofiqlashtirish bo'yicha aniq tahririy takliflar berilgan: xususan, “foydali xizmat muddati noaniq bo'lgan nomoddiy aktiv” tushunchasini standart matniga kiritish va bunday aktivlarni amortizatsiya qilmaslik tamoyilini (IAS 38, 89-band asosida) joriy etish taklif qilingan. Muallif, shuningdek, hozircha atigi 4 ta milliy standart MHXSga to'liq uyg'unlashtirilganini, “Nomoddiy aktivlar” standarti esa navbatdagi — beshinchi — nomzod bo'lishi mumkinligini qayd etadi.

Tarmoq iqtisodiyoti bo'yicha xalqaro adabiyotda ham to'qimachilik/paxta klasterlari samaradorligi faol o'rganilmoqda: R. Akhmedova (2024) O'zbekiston to'qimachilik klasterlarining iqtisodiy samaradorligini, J. Babadjanov va M. Petrick (2023) esa paxta klasterlarini sanoat siyosati kontekstida tahlil qilgan; T. Khalikov va L. Ga (2023) paxta-to'qimachilik klasterlaridagi ishlab chiqarish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llarini o'rgangan. Biroq bu tadqiqotlar asosan ishlab chiqarish va eksport samaradorligiga qaratilgan bo'lib, moliyaviy hisobot va nomoddiy aktivlar mavzusini chetlab o'tadi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manba tahlili ikki muhim bo'shliqni ko'rsatadi: (1) nomoddiy aktivlar hisobi bo'yicha tadqiqotlar umumiy — tarmoqlararo xarakterda bo'lib, to'qimachilikka xos institutsional omillar (klaster tizimi, yagona milliy brend, davlat tomonidan targ'ib qilinadigan sertifikatlash) hisobga olinmagan; (2) to'qimachilik iqtisodiyoti bo'yicha tadqiqotlar esa ishlab chiqarish-eksport ko'rsatkichlariga qaratilgan bo'lib, moliyaviy hisobot sifatiga e'tibor bermaydi. Mazkur maqola aynan shu ikki yo'nalish kesishmasidagi bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

O'zbekistonda nomoddiy aktivlar hisobi 2024-yil 9-avgustda 3547-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan yangi tahrirdagi 7-son BHMS “Nomoddiy aktivlar” bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjat ilgari amalda bo'lgan uchta alohida me'yoriy akti — jumladan, 1998-yildagi 11-son BHMS “Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga xarajatlar” va Moliya vazirining 2006-yildagi “Nomoddiy aktivlarni balansdan chiqarish tartibi to'g'risidagi nizom”ni tasdiqlash haqidagi buyrug'ini — birlashtirib, yagona, soddalashtirilgan tartibga keltirdi. Bu o'zi me'yoriy bazani unifikatsiya qilish yo'nalishidagi ijobiy qadam hisoblanadi.

Standartga ko'ra, aktiv nomoddiy aktiv sifatida tan olinishi uchun quyidagi mezonlar bajarilishi lozim: (a) qiymati bir birlik (komplekt) uchun xarid qilingan paytda O'zbekiston Respublikasida belgilangan bazaviy hisoblash miqdorining

(BHM) kamida ellik baravarini tashkil qilishi; (b) keyinchalik qayta sotishga mo'ljallanmasligi; (v) aktivga bo'lgan mutlaq huquqning mavjudligini tasdiqlovchi rasmiy hujjatlar (patentlar, guvohnomalar, tovar belgisini sotib olish shartnomasi) mavjudligi. Korxona rahbari hisobot davri uchun bu chegarani pasaytirishga haqli.

Amaldagi BHM 2025-yil 1-avgustdan 412 000 so'mni tashkil etib, 2026-yil 1-sentyabrdan 440 000 so'mgacha oshirilgan. Demak, joriy sanada nomoddiy aktiv sifatida tan olinishning minimal qiymat chegarasi $50 \times 440\,000 = 22\,000\,000$ so'mni (taxminan 1 750–1 800 AQSH dollari, joriy kurs bo'yicha) tashkil etadi. Ushbu chegara har yili BHM o'zgarishi bilan avtomatik ravishda o'sib boradi, biroq to'qimachilik kabi tarmoqda kichik va o'rta korxonalar tomonidan yaratiladigan arzon, lekin amaliy ahamiyatga ega bo'lgan obyektlar (masalan, mavsumiy kolleksiya dizayni, lokal dasturiy modul) bu chegaradan pastda qolib, hisobdan chetlab o'tilishi ehtimoli yuqori bo'lib qolmoqda.

Ilmiy adabiyotda qayd etilganidek, hozirgacha atigi to'rtta milliy standart xalqaro standartlarga to'liq uyg'unlashtirilgan; “Nomoddiy aktivlar” standarti ushbu ro'yxatda beshinchi nomzod sifatida ko'rilmoqda. Quyidagi jadvalda asosiy tafovutlar tizimlashtirilgan:

Mezon	7-son BHMS (amaldagi, 2024)	IAS 38
Tan olish mezon	Qiymat chegarasi ($50 \times \text{BHM}$) + rasmiy hujjat talabi	Kelajakdagi iqtisodiy naf ehtimoli + ishonchli baholanishi mumkinligi; qiymat chegarasi yo'q

Foydali xizmat muddati noaniq aktivlar	Alohida ajratilmagan (kiritilishi ilmiy jihatdan asoslangan)	Alohida toifa; amortizatsiya qilinmaydi, yiliga kamida bir marta qadrsizlanishga tekshiriladi (89-band)
Ichki yaratilgan nomoddiy aktivlar (brend, mijozlar bazasi)	Aniq baholash uslubi berilmagan	Tadqiqot/ishlanma bosqichlari ajratilgan; ichki yaratilgan brend, jurnal nomi, mijozlar ro'yxati tan olinmaydi
Chet el valyutasidagi xaridlar	MB kursi bo'yicha qayta hisoblanadi, bo'nak summasi mustasno	IAS 21 orqali tartibga solinadi, umumiy tamoyillar o'xshash
Qayta baholash	Cheklangan tartibda	Faol bozor mavjud bo'lgan taqdirdagina adolatli qiymat bo'yicha ruxsat
Ilmiy-tadqiqot xarajatlari	Alohida standart (11-son BHMS) orqali tartibga solingan	IAS 38 tarkibida integratsiyalashgan (tadqiqot — xarajat, ishlanma — shartli kapitallashtiriladi)

Ushbu farqlar, ayniqsa, xorijiy investitsiya jalb qilgan yoki eksport qiluvchi to'qimachilik korxonalari uchun amaliy ahamiyatga ega, chunki ular xorijiy sherik yoki kreditor talabiga ko'ra parallel ravishda IFRS asosida ham hisobot tayyorlashga

majbur bo'lishi mumkin — bu qo'shimcha xarajat va metodologik nomuvofiqlik xavfini kuchaytiradi.

a) Klaster tizimi va jamoaviy brend muammosi. 2017-yildagi PF-5285-son farmon bilan shakllantirilgan paxta-to'qimachilik klasterlari tizimida bir nechta yuridik shaxs bitta ishlab chiqarish zanjirida ishlaydi, ammo yagona “UzTextile” milliy brendidan foydalanadi. Bunday holatda jamoaviy brendning qiymatini har bir alohida klaster ishtirokchisi balansida qanday taqsimlash yoki umuman aks ettirish kerakligi bo'yicha amaldagi standartda aniq ko'rsatma yo'q.

b) Ichki yaratilgan brendlarning past kapitallashuvi. Davlat rahbari tomonidan 2025-yil avgustda alohida ta'kidlanganidek, har bir viloyatda o'ntadan ortiq tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxona mavjud bo'lsa-da, ularning xalqaro brendlar bilan hamkorligi hali yetarli emas — bu, o'z navbatida, ko'plab korxonalarning o'z ichki brendini yaratish bosqichida ekanini bildiradi. BHMS-7 xarid qilingan aktivlarga qaratilgani sababli, bunday ichki yaratilgan brendlar amalda balansda nolga teng qiymatda qolib ketadi, garchi ular bozorda sezilarli iqtisodiy qiymatga ega bo'lishi mumkin.

v) Sifat sertifikatlash infratuzilmasi. 2026-yilda tayyor mahsulotlarni 24 turdagi ko'rsatkich bo'yicha tekshiradigan zamonaviy to'qimachilik laboratoriyasi tashkil etilishi va xalqaro standart-sertifikatlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilishi rejalashtirilgan. Bunday sertifikatlarni olish bilan bog'liq xarajatlar (litsenziya to'lovlari, tekshiruv xarajatlari) ko'p hollarda joriy xarajat sifatida hisobdan chiqariladi, garchi ular bir necha yil davomida iqtisodiy naf keltiradigan nomoddiy aktiv xususiyatiga ega bo'lishi mumkin.

g) Tovar belgilarini huquqiy himoya qilish amaliyoti. So'nggi ikki yil ichida O'zbekiston Raqobat qo'mitasi va Adliya vazirligi tomonidan xalqaro tanilgan brendlarning (jumladan kiyim-kechak sohasidagi) tovar belgilaridan noqonuniy foydalanish holatlari bo'yicha bir qator ish yuritilgan va sanksiyalar qo'llanilgan. Bu

holatlar, bir tomondan, tovar belgisi huquqining iqtisodiy qiymatga ega ekanini tasdiqlasa, ikkinchi tomondan — mahalliy to'qimachilik korxonalarining o'z tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish va balansda aks ettirish madaniyati hali yetarli shakllanmaganidan dalolat beradi.

Amaliyotda aniqlangan asosiy muammolar (umumlashtirish):

1. Tan olish chegarasining (50×BHM) kichik va o'rta korxonalar uchun arzon, ammo amaliy qiymatga ega obyektlarni chetlab o'tishi;
2. Ichki yaratilgan brend, mijozlar bazasi va obro'-e'tiborni baholash uslubiyotining standart darajasida mavjud emasligi;
3. Jamoaviy (klaster/milliy) brend qiymatini ishtirokchilar o'rtasida taqsimlash mexanizmining yo'qligi;
4. Amortizatsiya muddatlarining moda va texnologik tsikllar tez o'zgaruvchan tarmoq xususiyatiga moslashtirilmaganligi;
5. BHMS-7 va IAS 38 o'rtasidagi tafovutlar sababli xorijiy investorli korxonalarning ikki xil hisobot tizimini yuritishga majburligi;
6. Sertifikatlash va litsenziyalash xarajatlarini kapitallashtirish yoki joriy xarajat sifatida tan olish mezonlarining noaniqligi.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik sanoatining institutsional rivojlanishi (klaster tizimi, yagona milliy brend, sertifikatlash infratuzilmasi, xalqaro bozorlarga integratsiya) korxonalarning nomoddiy resurslarga bog'liqligini muttasil oshirib bormoqda, biroq amaldagi 7-son BHMS bu jarayonni to'liq va ishonchli aks ettirish uchun yetarli uslubiy asosga ega emas. Shu asosda quyidagi konkret takliflar ishlab chiqildi:

1. Tarmoq uslubiy ko'rsatmasi. Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi va Moliya vazirligi hamkorligida to'qimachilik sohasiga xos nomoddiy aktivlar

(jamoaviy tovar belgilari, sifat sertifikatlari, dizayn huquqlari) uchun alohida uslubiy ko'rsatma ishlab chiqish;

2. Foydali xizmat muddati noaniq aktiv tushunchasini kiritish. Ilmiy adabiyotda ilgari surilgan taklifga muvofiq, 7-son BHMS tarkibiga “foydali xizmat muddati noaniq nomoddiy aktiv” tushunchasini kiritish va bunday aktivlarni amortizatsiya qilmaslik, o'rniga muntazam qadrsizlanish testidan o'tkazish tamoyilini joriy etish;

3. Jamoaviy brend qiymatini taqsimlash mexanizmi. “UzTextile” kabi jamoaviy brend doirasida faoliyat yurituvchi klaster ishtirokchilari uchun brend qiymatini ishlab chiqarish hajmi yoki eksport ulushi asosida taqsimlash formulasini me'yoriy hujjatda mustahkamlash;

4. Ichki yaratilgan brendni baholash uslubiyoti. Daromad yondashuvi (kelajakdagi qo'shimcha pul oqimlarini diskontlash) yoki bozor yondashuvi (o'xshash bitimlar bo'yicha) asosida ichki yaratilgan brendni baholashga ruxsat beruvchi alohida amaliy qo'llanma tasdiqlash;

5. Sertifikatlash xarajatlarini kapitallashtirish mezonlari. Bir yildan ortiq amal qiladigan xalqaro sifat sertifikatlari va litsenziyalar bo'yicha xarajatlarni kapitallashtirish yoki joriy xarajat sifatida hisobdan chiqarish mezonlarini standart darajasida aniqlashtirish;

6. Kadrlar tayyorlash. Buxgalter va moliyachilar uchun nomoddiy aktivlarni baholash, BHMS-IFRS muvofiqlashtirish va brend qiymatini aniqlash bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlarini joriy etish, xususan O'zbekiston-Germaniya texnologlar maktabi kabi mavjud xalqaro hamkorlik loyihalari doirasida.

Ushbu chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish to'qimachilik korxonalarining moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish, ularning haqiqiy bozor qiymatini shaffof aks ettirish, investitsiyaviy jozibadorligini oshirish va “UzTextile”

milliy brendi doirasida xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (7-son BHMS) “Nomoddiy aktivlar” (2024-yil 9-avgust, ro'yxat raqami 3547).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 2017-yil 14-dekabrda PF-5285-son Farmoni.
3. Rizayev, N.K. (2004) Nomoddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilini takomillashtirish: I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya.
4. Rizayev, N.K. (2019) Intellektual mulk obyektlari hisobi va tahlilini tashkil etish metodologiyasi: I.f.d. (DSc) dissertatsiyasi.
5. Ismanov, I.I. (2009) Uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish: dissertatsiya avtoreferati, 37 b.
6. Xudoykulov, A. (2023) Nomoddiy aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish: iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati, 35 b.
7. Qodirov, S. (2024) Nomoddiy aktivlar hisobi va tahlili uslubiyotini takomillashtirish: PhD dissertatsiya avtoreferati.
8. Ochilov, I.K., Rizayev, N.K., Kalonov, M. (2024) Nomoddiy aktivlar hisobi va tahlili uslubiyotini takomillashtirish: PhD dissertatsiya avtoreferati (agrar soha misolida).

9. Rozmatova, U. (2025) “Nomoddiy aktivlar hisobi: BHMS va MHXS talablarining qiyosiy tahlili hamda takomillashtirish yo'nalishlari”, Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 3(8), 119–127.

10. Akhmedova, R. (2024) “Economic Efficiency Analysis of Textile Clusters: In Case of Uzbekistan”, Asian Journal of Technology & Management Research, 14(1), 8–12.

11. Babadjanov, J., Petrick, M. (2023) “Uzbekistan's cotton clusters in the context of the industrial policy debate”, Eurasian Geography and Economics, 66(3), 354–383.

12. Khalikov, T., Ga, L. (2023) “Ways to Increase The Economic Efficiency of Production Processes in Cotton and Textile Clusters”, American Journal of Economics and Business Management, 8(3), 1007–1012.

13. International Accounting Standards Board. IAS 38 “Intangible Assets”.

14. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Sanoat va to'qimachilik sanoati bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar (2021–2026).

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati. To'qimachilik sanoatida 2025-yil yakunlari va 2026-yilga mo'ljallangan vazifalar bo'yicha rasmiy axborot (2025-yil 23-dekabr).